

in Situ

Archaeologica
vol.17

in Situ Archaeologica

© Göteborgs universitet 2024
ISSN 2002-7656

www.insituarchaeologica.com

Artiklar i in Situ granskas av anonyma referenter i redaktionskommittén.

Ansvarig utgivare

Kristian Kristiansen

ansvarig@insituarchaeologica.com

Redaktörer

Håkan Petersson

Marianne Lönn

Tony Axelsson

redaktion@insituarchaeologica.com

Teknisk redaktör och grafisk form

Lisa K Larsson

Engelsk språkgranskning

Judith Crawford

Finansiärer

Bohusläns museum, Göteborgs universitet, Kulturmiljö Halland,
Statens Historiska Museer Arkeologerna

in Situ

Archaeologica

in Situ vol.17
Sid 29–38
www.insituarchaeologica.com
© Göteborgs universitet 2024
ISSN 2000-4044

Hans Olsson
Värmlands museum
hans.olsson@varmlandsmuseum.se
DOI: 10.58323/insi.v17.27415

Urnegrav på Lurö i Vänern

Vad kan en urnegrav berätta om kontakter och levnadssätt under senneolitikum?

In the Late Neolithic (2300–1700 B.C.) there are several signs of drastic change compared to earlier parts of the Neolithic. Now DNA and strontium analysis from parts of southern Sweden strongly suggests high mobility, not just for individuals, but for whole family groups. A recent excavation on the island of Lurö in lake Vänern contained the cremated bones from a human buried in the later part of the Late Neolithic. The bones from this person was put in a urn in the southwest part of the settlement.

Senneolitikum- en period med stora förändringar

Senneolitikum är en tidsperiod som i delar av landet uppvisar en fornlämningsbild som utifrån gravar och fynd talar för att större förändringar skett i förhållande till föregående tidsperioder. Orsakerna till detta har tolkats på olika sätt, men en ökande befolkning med folkomflyttningar och influenser mot en mer jordbruksbaserad ekonomi är några orsakssammanhang som diskuterats. DNA och strontiumanalyser från gravar i Västergötland och Skåne med flera områden, indikerar starkt att det förekommit stor mobilitet under perioden. En mobilitet som inte bara berört enskilda individer utan hela familjegrupper (Blank et al., 2021).

Värmland och sennolitikum

Senneolitiska lämningar från landskapet Värmland utgör bra exempel på att en tydlig förändring skett mot tidigare perioder under neolitikum. Det är från senneolitikum vi har de äldsta kända gravmonumenten, hällkistorna, men det är också tydligt att den kända fyndmängden ökar i mycket stor utsträckning. Som en jämförelse är det kända värmländska fyndmaterialet daterbart från tidig- och mellanneolitikum, sett till större föremål såsom yxor och mejslar, drygt 730 föremål. Motsvarande siffra för senneolitikum är över 1 500 föremål (Värmlands Museums arkeologiska forskningsprogram). Som jämförelse skulle det ge omkring 43 föremål per 100 år för perioden tidigneolitikum och mellanneolitikum, men 250 föremål per 100 år för senneolitikum. Samtidigt visar förekomsten av hällkistorna att dessa bara existerar i de sydvästra delarna av landskapet, medan de samtida föremålen finns i hela landskapet. Föremål såsom skafthålsyxor, dolkar, flintskäror, spjutspetsar och pilspetsar förekommer i de mest skiftande landskapsutsnitt och ända upp i de nordligaste delarna av landskapet. Detta visar att människor bott i hela landskapet, men att levnadssätt och traditioner inte kan ha varit de samma över hela området, även om redskapskulturen funnits över stora delar av Värmland. Förekomsten av hällkistorna, men också mängden fynd, är starka indicier på att förändringen skett med impulser från sydväst. Det är också tydligt, utifrån de kända föremålen, att fyndfrekvensen i Värmland ökar mest i just dessa områden under senneolitikum (Värmlands Museums arkeologiska forskningsprogram).

Lurö – mitt i Vänern

Med detta som bakgrund skall resultaten från en delundersökning av en senneolitisk boplats på Lurö i Vänern diskuteras. Boplatsen delundersöktes under 2021 och 2022 som ett led i att fördjupa kunskapen om Lurös allra äldsta historia. Tidigare undersökningar på ön har fokuserat på lämningar från övergången mellan vikingatid och tidig medeltid. Platsen för undersökningarna 2021–2022 skedde i en före detta åker och valdes utifrån kunskapen om att markägarna sedan tidigare

1.

Drönbild över boplatsen vid 2022 års undersökning. Graven påträffades i övre högra hörnet av den avbanade ytan, till vänster om grävmaskinen. Foto Lars Sjöqvist, Värmlands Museum. I bildens bakgrund anas Västergötland med Kinnekulle till höger i bild.

hittat en flintskära av senneolitisk typ i åkern. Vid ett senare tillfälle har man vid fornminnesinventering uppmärksammat kvartsavslag och skörbränd sten på samma plats, i den då upplöjda åkern (KMR).

Frågeställningarna inför fältarbetet 2021 och 2022 gällde i första hand datering av boplatsen, att försöka tolka om den utgjort en fast bosättning eller inte, men också försöka ta reda på vilken ekonomi de boende haft. Utifrån fyndet av den tidigare hittade flintskäran kunde man förmoda att boplatsen, åtminstone till delar, skulle kunna dateras till senneolitikum eller äldre bronsåldern. Under denna period borde det också ha funnits möjligheter till en ekonomi med inslag av jordbruk. En sådan ekonomi borde ha kunnat lämna spår i form av brända ben efter tamboskap eller brända fröer efter odlade växter.

Boplatsen på Lurö ligger nästan mitt i Vänern sett från Kållandsö i söder och Värmlandsnäs sydspets i norr. Under senneolitikum var Lurö enligt SGUs strandförskjutningsmodell betydligt mindre än idag, omkring $1 \times 0,5$ kilometer stor med en odlingsbar yta som varit omkring 300×100 meter stor (SGU). Samtidigt har de arkeologiska undersökningarna på ön visat att denna modell inte är helt tillförlitlig. Såväl mesolitiska som tidigneolitiska fynd har påträffats på delar av ön som enligt SGUs modell skall ha legat under vatten under dessa perioder. Fynden, bland annat bestående av fragment av en bergartsyxa, ett fragment av en slipad flintyxa, spånkrapa och mikrospån, visar att ön, i alla fall under vissa perioder, har varit större än vad strandförskjutningsmodellen visar. Särskilt talande

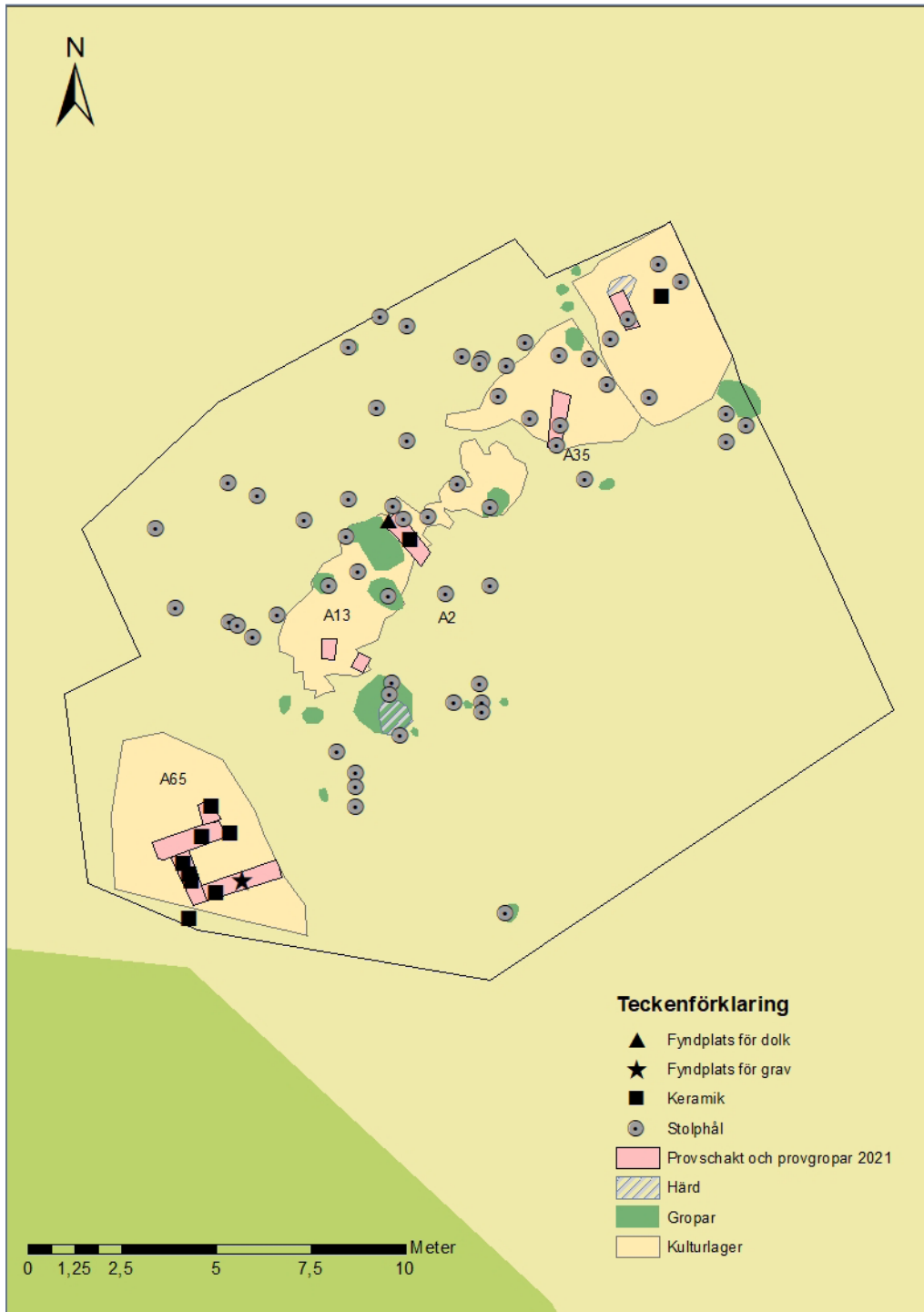
är fynden av svallad flinta som visar att tidigare landområden tidvis kan ha täckts med vatten (Andersson och Olsson 2022, s.IIIf).

Vid undersökningarna 2021 och 2022 har boplatzlämningar i form av stolphål, gropar, härdar och kulturlager påträffats. Lämningarna som hittades inom en cirka 21×16 meter stor yta, är belägna i en svag sydslutning i före detta åkermark med mindre bergshöjder på två sidor. Fyra ¹⁴C-dateringar daterar aktiviteterna på platsen till tidsintervallet mellan 2137–1701 B.C. Resultatet av ¹⁴C-dateringarna stärks av fynden av fragmenten från en senneolitisk flintdolk med tvåsidigt skaft, ovan nämnda flintskära, samt keramik från minst två kärl som på stilmässiga grunder kan dateras till samma tidsperiod (Brorsson 2022 och Olsson 2023). Utöver dessa fynd måste man konstatera att kvarts materialet är helt dominerande i jämförelse mot förekomsten av flinta. Bland fynden återfinns 263 fynd i kvarts, men endast fem i flinta. Inget i fyndmaterialet indikerar någon annan datering än vad ¹⁴C-dateringarna och föremålen ger (Olsson 2023).

Utifrån det stora antalet stolphål, dateringarna och det förhållandevis stora fyndmaterialet tolkas platsen som lämningarna efter en fast bosättning. Det har dock varit svårt att säkert tolka hur många byggnader som stått på bopplatsen och inte heller säkert vilken typ av byggnader det rört sig om. Anledningen till detta är främst att inte hela bopplatsen undersöktes, men också att många stolphål var svåra att knyta till andra stolphål och därigenom visa byggnadernas storlek och form. Detta till trots förefaller det som att det funnits såväl långhus som mindre byggnader av typen hyddor på platsen. ¹⁴C-dateringarnas spridning i tid, liksom att vissa anläggningar doldes av överliggande kulturlager, ger också tydliga indikationer på att åtminstone en byggnad har avlöst en annan på bopplatsen (Olsson 2023).

Beträffande människornas ekonomi hittades inga tydliga tecken på inslag av jordbruk. I de sammanlagt tolv inlämnade jordproverna påträffades i det förkolnade materialet gökärt, hasselnötsskal och en förkolnad matskorpa, en rest efter matlagning, i stolphålet A2. Gökärten är ätlig och har bedömts som insamlad. (Heimdahl 2021). Hasselnötsskalet från A2 har daterats till 2011–1768 B.C. (Ua-72 720). I kulturlagret A13, i en del som innehöll mycket kol, påträffades förkolnat enbär (Heimdahl 2021). Förkolnade rottrådar från samma prov har daterats till 1920–1701 B.C. (Ua-72 721). Vidare i en grop med skärvsten hittades fiskfjäll (Heimdahl 2022).

Mer anmärkningsvärt är att en förkolnad ärta påträffades i ett kulturlager i den sydvästra utkanten av bopplatsen. Kulturlagret, benämnt A65, innehöll, förutom avslag av kvarts, senneolitisk keramik och skörbränd sten, kol, förkolnade rottrådar, förkolnade strå/stammfragment och brända ben (Heimdahl 2022). Bland de få brända ben som hittats har det inte gått att avgöra vilka slags djur de härrör ifrån. Sammantaget tyder resultaten på att människorna på bopplatsen i första hand levde av insamlade och fiske.

Planritning över den delundersökta boplatsen på Lurö. Förutom anläggningar har endast fynd av keramik och den påträffade graven markerats.

En urnegrav

I utkanten av det undersökta området, i en mindre slänt, fanns det större kulturlager som refererats till ovan, kallat A65. Här påträffades sammanlagt över 200 fragment efter minst två keramikkrärl. Kärlden har bedömts haft en höjd av 30 centimeter och rymt cirka åtta liter (Brorsson 2022). Fynden från det ena av kärlet bestod av ett 40-tal buk- och mynningsfragment som påträffades vid rensning av kulturlagrets yta. Flertalet av fragmenten låg samlade, med undantag av ett fåtal som låg spridda inom kulturlagret. Strax söder om denna fyndplats påträffades nära 170 fragment från ett annat keramikkrärl. Denna keramik var inte synlig när kulturlagret rensades utan hittades när ett 0,5 meter brett och cirka 0,25 meter djupt provschakt grävdes genom kulturlagret. Även detta krärl var sönderfallet, men här var större delen av kärlet bevarat och huvuddelen av fragmenten låg väl samlade inom det grävda provschaktet. I det sönderfallna keramikkräret hittades väl samlade brända ben. De helt brända benen med vit-gråvit färg, bestod av 83 rörbensfragment till en vikt av 25 gram och härrör från människa. Osteologen gör i rapporten bedömningen att det rör sig om benen från en vuxen individ. Tyvärr gick det inte att utläsa ålder eller könstillhörighet på den begravda individen (Jonsson 2022). Ben från graven har ^{14}C -daterats till 1930–1748 B. C. (Olsson 2023).

Gravar med brända ben från övergången mellan senneolitikum och äldre bronsålder förekommer, men än så länge är relativt få kända i landet. Av de exempel

3.

Exempel på keramikfragment från urnebegravningen. Foto Hans Olsson, Värmlands Museum.

som finns förekommer brända ben i gropar, under stensättningar, i hållkistor och i så kallade kulthus/dödshus (Blank 2021, Nordström 1996, Ragnesten och Kegel 2017 och Sjölin 2010). Brända människoben i urna förefaller vara mycket ovanliga från denna tidsperiod. Vad kan förklaringen till den tidiga urnegraven på Lurö vara?

Dateringsunderlag

Innan diskussion om vad som kan ligga bakom den tidiga urnegraven på Lurö, skall problematiken med ¹⁴C-datering av brända ben diskuteras. Det är viktigt för att avgöra om dateringen av de mänskliga benen från urnegraven överensstämmer med övriga resultat från platsen. Vid kremering sker under förbränningsfasen ett kolutbyte via koldioxid med omgivningen. Det finns då en risk att det trä som använts som förbränningsmaterial på gravbålet lämnar avtryck i dateringarna. Om det rör sig om gammalt trä kan det ge upphov till felaktiga dateringar. Fenomenet benämns vanligen "old wood effect" (Blank 2021).

För att undvika missuppfattningar om urnegravens ålder skall därför dateringsunderlaget från boplatsen på Lurö här studeras mer i detalj. Grundläggande i diskussionen är att det inte finns något i fyndmaterialet eller anläggningarna som tyder på någon inblandning av aktiviteter som tillkommit senare än senneolitikum. Fyndmaterialet består huvudsakligen av avslag och redskap i kvarts samt skörbränd sten. Anläggningarna består av stolphål, gropar, härdar och kulturlager. Fyra ¹⁴C-dateringar finns från olika slags material och de är samstämmiga så till vida att de infaller under senneolitikum och början av bronsåldern.

Utöver de naturvetenskapliga analyserna finns två flintföremål och fragment av två-tre keramikkrärl som dateras till samma tidsperiod. Det ena flintföremålet utgörs av två fragment av en flintdolk med två sidigt skaft (se figur 4). I jämförelse med de dolktyper som Jan Apel redogör för, och som bygger på Lomborg 1973,

Anläggning	Daterat material	¹⁴ C ålder B.P.	Kalibrerade värden, 2 sigma	Lab-nummer
A13, kulturlager	Förkolnade rottrådar	3502+-31	1920–1701 B.C.	Ua-72 721
A2, stolphål	Hasselnötsskal	3546+-32	2011–1768 B.C.	Ua-72 720
A35, stolphål	Förkolnade rottrådar	3660+-32	2137–1942 B.C.	Ua-72 722
F111, grav	Människoben	3521+-30	1930–1748 B.C.	Ua-76 648

Tabell över ¹⁴C-dateringar

4.

Dolkfynd från boplatsen på Lurö. Foto Hans Olsson, Värmlands Museum.

måste man konstatera att flintdolken från Lurö inte helt överensstämmer med någon av typerna. Anledningen är sannolikt att dolken blivit omhuggen, ett för övrigt vanligt fenomen i det värmländska dolkmaterialet. Utifrån de olika dolktyperna är det ändå dolktyp II som överensstämmer bäst med fyndet från Lurö (Apel 2001, s. 234ff).

Sammantaget ger daterbara fynd och ¹⁴C-dateringar en samstämmig datering till senneolitikum. Det finns därför anledning att sätta tilltro till att dateringen av de mänskliga benen i urnegraven visar när begravningen skett.

Mobilitet under senneolitikum

Vad kan förklaringen till den tidiga urnegraven på Lurö vara? Som vi sett i inledningen visar nya naturvetenskapliga analysmetoder att människor under denna period ser ut att ha varit mobila i stor utsträckning. Det är inte bara enskilda individer som flyttat på sig utan hela familjegrupper (Blank et al., 2021). Detta är också resultat som överensstämmer väl med den bild som förekomsten av gravar och samtida föremål ger. Det är i det sammanhanget som den tidiga urnegraven på Lurö kan ses. Det är också intressant att fynden på Lurö ger ett så mixat intryck. En del av resultaten visar en människogrupp som bott på en liten ö i Vänern och där man ser ut att framför allt ha levt av fiske och insamlande och där den materiella kulturen främst har avsatt sig i avslag och föremål av kvarts. En kulturyttring som passar bättre i ett fyndsammanhang längre norrut i Värmland. Sedan har vi i jämförelse mer avvikande fynd i form av en flintdolk, en flintskära och senneolitisk keramik vars proveniens bedömts till Västsverige eller södra Sverige (Brorsson 2022). Vidare en äрта och en urnegrav. Sammantaget indikerar dessa avvikande fynd att människorna på Lurö haft kontakter söderut eller kanske själva kommit söderifrån. Kan det vara så att spåren vi funnit på Lurö är del av den mobilitet som de nya naturvetenskapliga analyserna ger oss möjlighet att se?

Utifrån fornlämningsbilderna och arkeologiska undersökningar vet vi att området söder om Vänern, i Västergötland, innehåller många fornlämningar och fynd från senneolitisk tid. Från Kinnekulle, omkring två mil fågelvägen över sjön från

Lurö, återfinns några undersökta gravar från den här tiden (KMR). Analyser av ben från några undersökta gravar från denna del av Västergötland gör att man tolkar resultaten som tecken på hög mobilitet då ett flertal av de begravda inte är uppväxta i området utan är inflyttade. Man ser inte bara ut att ha varit inflyttade från andra delar av nuvarande Västergötland utan även från områden, bland annat vad som kan vara svenska västkusten, delar av Skåne, Öland och Danmark (Blank et.al 2023). En möjlighet är därför att de avvikande spåren vi funnit på Lurö var del av denna ökade mobilitet. Vissa av fynden, såsom flintföremålen, urnegraven och keramiken kan vara tecken på det.

Sammanfattning

Åren 2021 och 2022 har arkeologiska undersökningar på ön Lurö i Vänern medfört upptäckten av en senneolitisk boplats. Undersökningarna syftade till att försöka datera boplatsen, att försöka tolka om den utgjort en fast bosättning eller inte, men också att försöka ta reda på vilken ekonomi de boende haft. Lämningarna efter boplatsen bestod bland annat av stolphål, gropar och härdar. Resultaten pekar mot att det rört sig om en fast bosättning från senneolitikum, men att människorna i första hand levt av fiske och insamlande. I boplatsens utkant påträffades en urnegrav med brända människoben. Graven har daterats till 1930–1748 B. C. och dateringen överensstämmer väl med övriga naturvetenskapliga analyser och fyndmaterial från platsen. Det ovanliga fyndet av en så gammal urnegrav föreslås, tillsammans med några andra fynd från platsen, däribland en flintdolk och keramik, kunna sättas i samband med den stora mobilitet av människor som tycks ha ägt rum under denna tidsperiod.

Summary

In 2021 and 2022, archaeological investigations on the island of Lurö in Lake Vänern have led to the discovery of a Late Neolithic settlement. The investigations aimed to try to date the settlement, to try to interpret whether it had been a permanent settlement or not, but also to try to find out what economy the residents' had. The remains of the settlement consisted of, among other things, post holes, pits and hearths. The results indicate that it was a permanent settlement from the Late Neolithic, but that the people primarily lived by fishing and gathering. On the outskirts of the settlement, an urn grave was found with burnt human bones. The grave has been dated to 1930–1748 B. C. and the dating is consistent with other scientific analyses and finds from the site. The unusual find of such an old urn grave, along with some other finds from the site, including a flint dagger and pottery, is suggested to be linked to the great mobility of people that appears to have taken place during this time period.

Referenser

- Andersson, S och Olsson, H. 2022. *Lurö – att fånga en plats med traditioner*. Om arkeologi i Värmland. Värmland förr och nu 2022. Halmstad.
- Apel, J. 2001. *Daggers, Knowledge & Power*. The Social Aspects of Flint-Dagger Technology in Scandinavia 23500–1500 cal B. C. Uppsala.
- Blank, M. 2021. *Burning the dead: Human bones subjected to fire in southwestern Swedish megalithic graves*. Journal of Neolithic Archaeology 23.
- Blank, M, Sjögren, K-G, Knipper, C, Frei, K M, Malmström, H, Fraser, Magdalena, Svensson, Emma M, Günther, T, Yngve, H, Jakobsson, Götherström, A och Storå, J. 2021. *Mobility patterns in inland southwestern Sweden during the Neolithic and Early Bronze Age*. Archaeological and Anthropological Sciences
- Blank, M, Tornberg, A, Sjögren, K-G, Knipper, C, Frei, K M, Malmström, H, Fraser, M och Storå, J. 2023. *Interdisciplinary analyses of remains from three gallery graves at Kinnekulle: tracing Late Neolithic and Early Bronze Age societies in inland Southwestern Sweden*. Archaeological and Anthropological Sciences.
- Brorsson, T. 2022. *Keramiken från L2007:4427 och L2007:4115. Skärvor från senneolitikum och tidig medeltid. Lurö, Säffle kommun, Värmland*. Kontoret för keramiska studier. Rapport 217, 2022.
- Heimdahl, J. 2021. *Makroskopisk analys av jordprover från en stenåldersboplats på Lurö, Eskilsäter sn*.
- Heimdahl, J. 2022. *Makroskopisk analys av jordprover från stenåldersboplats på Lurö*. Historiska museets inventarienummer 13 478.
- Jonsson, L. 2022. *Brända ben från en neolitisk lokal på Lurö i Vänern, Värmland, fornlämning L2007:4427*.
- Nordström, M. 1996. *Vanligt fynd i ovanlig kontext*. En tidig brandgrav med en enkel skafthålsyxa från Åkers socken, Jönköpings län, Småland. Fornvännen 91, 1996/4, 201–209.
- Olsson, H. 2023. *Arkeologiska undersökningar på Lurö 2022*. Värmlands Museum rapportserie 2023:01.
- Ragnesten, U och Kegel, K. 2017. *Boplats på Kvibergs kyrkogård*. Göteborgs stadsmuseum arkeologisk rapport 2017:1.
- Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister.
- SGU. *Strandförskjutningsmodell*.
- Sjölin, E. 2010. *Dolda brandgravar från senneolitikum–tidig bronsålder i Västra Via*. Ur Västra Via vid vägen. In Pettersson, E (ed.), *Boplatslämningar från senneolitikum–äldre bronsålder*. Särskild arkeologisk undersökning. Undersökningar för E18 Örebro-Lekhyttan Västra Via 2:4, 2:6 & 10:1, RAÄ 84:1–2 Vintrosa socken, Närke. Societas Archaeologica Upsaliensis Rapporter 2.
- Värmlands Museums arkeologiska forskningsprogram.